

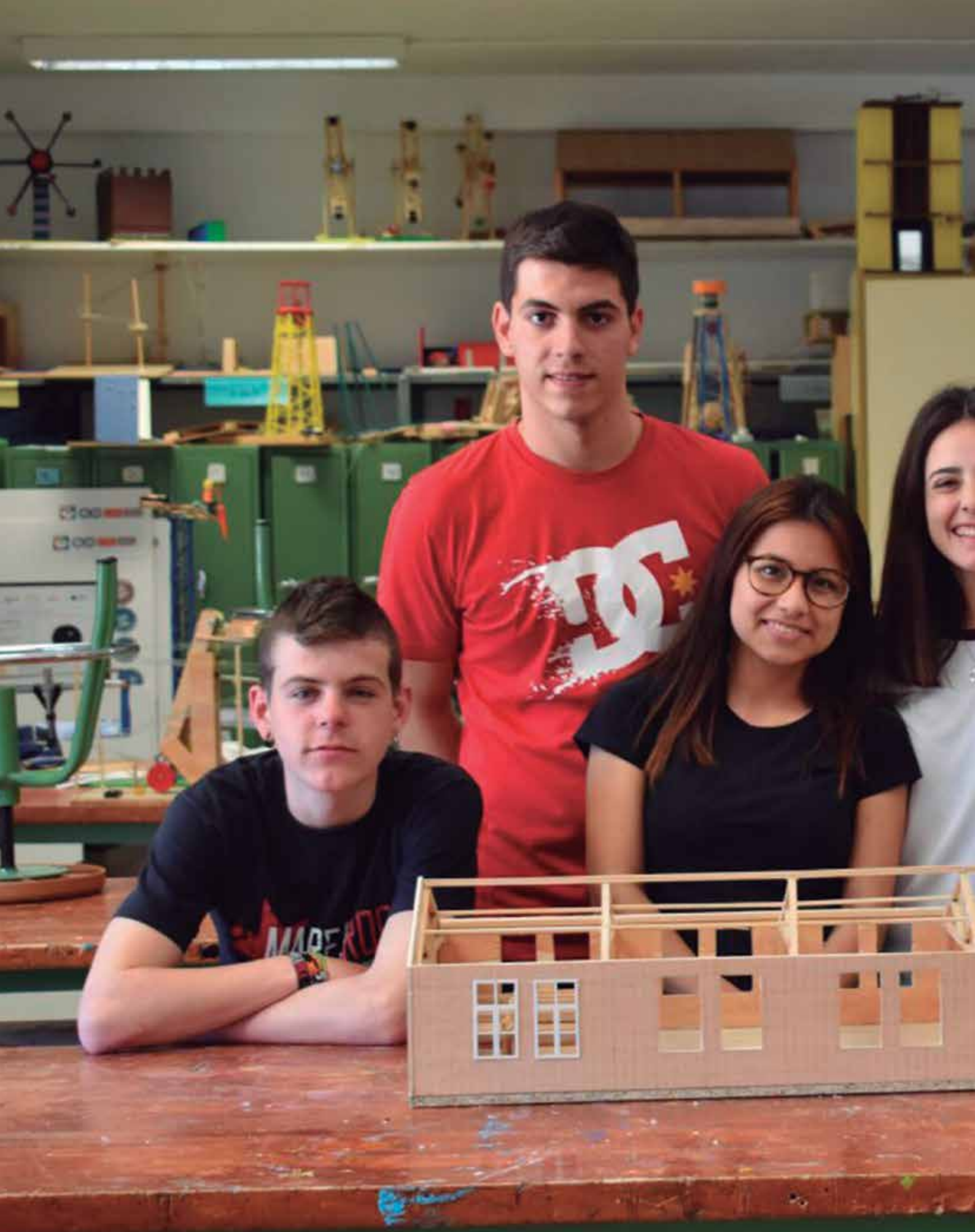
Els 5 de Pego: un treball d'investigació des de l'aula a l'arxiu

Treball guanyador Modalitat Batxillerat

Centre: IES Enric Valor (Pego)

Autores: Andrea Arbona, Celia Bañuls, Marina Bañuls, Laura Cardona, Marta Dominguís, Lara Moll, Delia Piera, Anna Ribera i Maria Sesé.

Professors: Joan R. Morell i Carles V. Siscar.

Introducció

Amb el present treball, el que preteníem era analitzar la història dels cinc homes de Pego que van ser deportats al camp de concentració de Mauthausen i morts al subcamp de Gusen entre 1940 i 1942. I la investigació que ha engegat ha estat l'activitat central de totes les realitzades, i emmarcades en el programa de la Xarxa: Mai Més, durant el curs 2017/2108 a l'IES Enric Valor de Pego, Marina Alta.

El treball ha provat de reconstruir, fins els límits que ens han permès les fonts documentals, la trajectòria vital dels cinc pegolins deportats als camps nazis i alhora apropar un grup de, en principi 10 i finalment 9 alumnes, a l'Arxiu Municipal de Pego (AMP), un dels valors patrimonials de la ciutat gràcies al bon quefer i a la divulgació que en fa l'arxiver Joan M. Almela, però que es coneix poc. Amb aquestes premisses preteníem també que el grup d'alumnes aplicaren el mètode d'investigació històrica, compregueren el que és un plantejament hipotètic, el que significa la consulta bibliogràfica sobre allò que es pretén analitzar, com s'ha de realitzar l'anàlisi crítica de les fonts documentals i la seua diversitat, els diferents canals d'accés que ens ofereixen les noves tecnologies, el treball de recopilació i selecció d'informació, i per últim, el treball de redacció i publicació de les conclusions. En definitiva, que compregueren i valoraren com es fa la història que, després, elles i ells estudien o llegeixen.

L'oportunitat d'enllestir-ho tot es va donar quan el Claustre i el Consell Escolar de l'IES Enric Valor van aprovar, curs 2016/2017, l'adhesió a la Xarxa: mai més. L'adhesió a aquesta xarxa, conformada des de l'Amical de Mauthausen i altres camps per tal de desenvolupar projectes de memòria i prevenció del feixisme i integrada per ajuntaments, entitats locals i centres educatius; suposava que la comunitat educativa assumia la planificació i realització d'una sèrie d'activitats divulgatives dels principis de la Xarxa: mai més amb els quals s'identifiquen els instituts associats. A més, que l'activitat que preteníem desenvolupar va quedar integrada en la programació del Departament de Geografia i Història com un dels treballs voluntaris oferts a l'alumnat durant el curs 2017/2018.

Aquest treball que presentem, certament, ha constituït l'activitat central, però no ha estat l'única. En el curs 2017/18, al voltant del tema de la deportació als camps nazis, a l'IES Enric Valor se'n van realitzar moltes més d'activitats. I el resultat final ha estat molt satisfactori per a tota la nostra comunitat educativa, atesa la implicació de l'alumnat, professorat i famílies, i el ressò aconseguit entre la ciutadania de Pego i entre els mitjans de comunicació locals i d'àmbit valencià.

Amb aquest tipus de treballs es demostra l'interès que desperta la història entre els i les alumnes quan, simplement, hom deixa de considerar-los, a priori, com alumnes despreocupats, distants o apàtics respecte d'ella i la seua comprensió.

1. Plantejament de la investigació i formació dels grups de treball

La investigació va partir de dues fonts secundàries que pensàvem podrien motivar-enganxar els i les alumnes a conèixer millor el període de la II República i la Guerra Civil, especialment intens a la ciutat de Pego.

1.1. Les fonts de referència

1.1.a. La cançó *Tres de Pego* del grup de rock La Gossa Sorda i publicada el 2008 en el seu disc *Saó*.¹ Aquesta cançó narra la història vital de 3 pegolins que s'allistaren com a milicians voluntaris durant la Guerra Civil i acabaren a les fosses de Mauthausen.

1.1.b. Dos articles publicats al llibre de festes de Pego de l'any 2016.² El primer, escrit per Ferran Ferrando i l'altre anònim. En aquests articles es detalla la biografia de 5 homes de Pego que foren deportats al camp de concentració de Mauthausen i morts al subcamp de Gusen durant la II Guerra Mundial.

Totes dues fonts, però, tot i esmentar l'existència de deportats pegolins a Mauthausen, no esclarien si en van ser 3 o 5 els homes de Pego que van morir als camps de concentració nazis. També, ambdues referències d'inici presentaven greus mancances des del punt de vista de la investigació històrica, perquè la cançó de la Gossa Sorda, tot i basar-se en fets històrics, ben bé podria estar farcida de «llicències literàries» atès que els fets narrats no havien estat comprovats; i perquè en cap dels articles del llibre de festes no s'indicaven tampoc les fonts en les quals es basaven les dades publicades ni s'al·ludia a cap referència bibliogràfica.

La hipòtesi de partida, doncs, no podia ser una altra que comprovar allò que deien les referències inicials i, per tant, calia ampliar les nostres fonts d'informació, per tal de ratificar-les, desmentir-les o esmenar-les: en foren 3 o 5? tots eren de Pego? realment foren deportats al *III Reich* i enviats a Mauthausen? I, de ser així, com va ser la seua estada al camp de concentració i com van morir?

1.2. Formació dels grups

A partir d'aquest plantejament es va crear un grup d'alumnes voluntàries de 1er de Batxillerat: Andrea Arbona, Celia Bañuls, Marina Bañuls, Laura Cardona, Marta Dominguís, Lara Moll, Delia Piera, Anna Ribera, Maria Sesé i Natalia Moreno (qui no va poder completar el treball perquè a mitjan curs va deixar el centre); grup d'alumnes que seria assistit pels professors Carles Vicent Siscar i Joan Morell, i també per l'arxiver municipal, Joan M. Almela. Posteriorment, el grup d'alumnes va ser dividit en parelles sent assignada a cadascuna la investigació d'un dels cinc deportats, atès que tots cinc presentaven trajectòries vitals semblants, restant la direcció de la investigació a càrrec dels professors Carles Vicent Siscar i Joan Morell i l'assessorament de l'arxiver municipal Joan M. Almela.

1. *Tres de Pego*, dins del CD *SAÓ*, Josep Nadal i La Gossa Sorda, autoedicions La Gossa Sorda, Pego 2008.

2. *Pegolins als camps de concentració nazis*, en Pego en festes, Pego 2016.

Una altra branca de la investigació va ser la d'ampliar la recerca d'informació a d'altres deportats de la Marina Alta nascuts en pobles propers i dels quals, al nostre IES, hi hagués alumnes matriculats. Va ser el cas de la investigació realitzada sobre Joan Baptista Mengual Oliver, nascut a Benimaurell –La Vall de Laguar–, deportat a Mauthausen entre 1944 i 1945, i alliberat el 05/05/1945. Aquesta part de la investigació fou assumida íntegrament pel professor Carles Vicent Siscar.

1.3. Plantejament de la hipòtesi

El plantejament de la hipòtesi de treball va partir de la lletra de la cançó *Tres de Pego* del grup La Gossa Sorda i escrita per Josep Nadal. En una mena de diàleg hipotètic entre un dels deportats morts a Mauthausen i un xiquet del poble, la lletra descriu el conflictiu context polític i social durant la II República a Pego, les causes de la Guerra Civil, la voluntat de lluitar pels ideals antifeixistes, la derrota militar republicana, l'exili i la mort a les fosses de Mauthausen. Realment havia passat tal com va escriure Josep Nadal? Arran d'aquest interrogant, però, en sorgiren més:³

1. Eren tres i eren de Pego?
2. Tots van morir a les fosses de Mauthausen?
3. Van lluitar a la Guerra Civil en el bàndol republicà i van lluitar fins al final?
4. Eren treballadors afiliats a sindicats?
5. Van seguir el trajecte que esmenta la cançó: batalla de l'Ebre, Pirineus, camp de concentració francès i deportació i mort a Mauthausen?
6. Van pertànyer la resistència francesa contra el nazisme?
7. Algú va retornar a casa?

2. Desenvolupament de la investigació

2.1. Treball d'investigació i resolució de les hipòtesis plantejades

Per a contestar aquestes preguntes teníem els dos articles publicats al llibre de festes de Pego de 2016 en els quals es detallava de forma escarida la vida de 5 homes de Pego, els quals, segons els dits articles, van morir a Gusen, un subcamp del camp de concentració de Mauthausen entre 1940 i 1942. Però, com ja s'ha indicat, en cap dels dos articles no constaven les fonts documentals o referents bibliogràfics sobre els quals es sustentava la informació. Calia, doncs, comprovar en els arxius allò publicat i ampliar la investigació fent les consultes bibliogràfiques escaients i, a ser possible, també amb la realització d'entrevistes a familiars, per tal de confirmar les dades publicades.

2.2. El treball a l'Arxiu Municipal de Pego: la recopilació de fonts documentals

El primer treball va ser accedir a la base de dades del Portal d'Arxius Espanyols -PARES- per tal d'esbrinar quants homes de Pego hi constaven en els fons

3. El text íntegre de la cançó està incorporat com a document adjunt.

d'arxius oficials.⁴ Posteriorment vam anar a l'AMP per consultar els llibres del Padró Municipal de l'any 1925 i els llibres d'allistament de quintes dels anys corresponents per comprovar si la informació obtinguda dels arxius nacionals i de la consulta del llibre, *Libro memorial. Españoles deportados a los campos de concentración nazis (1940-1945)*, es corresponia fidelment amb les inscripcions existents en les fonts primàries i, de ser així, quina altra informació suplementària ens podien proporcionar aquestes.⁵

Paral·lelament al treball d'arxiu, el grup d'investigació va estar consultant també aquella bibliografia existent que tractés el període històric acotat i, específicament, a la Marina Alta i a Pego. D'aquestes consultes, però, se'n va derivar una altra línia d'investigació consistent a recollir tota la informació possible sobre els deportats originaris de la comarca, en total 18 homes deportats als camps de concentració de Mauthausen/Gusen, Dachau, Flossenbürg i Buchenwald entre 1940 i 1945.

A partir dels resultats d'aquesta primera consulta, el grup d'investigadores va poder comprovar que els deportats a Mauthausen provinents de Pego n'eren cinc com indicaven els articles de referència i no tres com deia Josep Nadal en la cançó. A més, que quatre eren nascuts a Pego i que el cinquè, Pascual Franqueza Alentado, havia nascut a San Rafael (Mendoza, República Argentina)⁶ Vam comprovar després, en entrevistar els familiars de Pascual Franqueza, que tota la seua família era originària de Pego, emigrada a l'Argentina i que als dos anys de naixement Pascual van retornar a Pego.⁷ I en aquest punt vam iniciar dues noves línies d'investigació. La primera, reprendre la consulta a l'AMP per buscar el màxim d'informació sobre el context polític i social previ a 1936. Volíem comprovar si tots cinc estaven afiliats a algun partit o sindicat, si van ser milicians i, de ser així, si van combatre, on i en quines unitats militars... També podia ser que foren ascendits, ferits durant la guerra o simplement traslladats. L'altre camp d'investigació que van haver d'encetar cadascuna de les parelles de treball va ser intentar posar-se en contacte amb les organitzacions internacionals que disposaren d'arxius referents al tema de la nostra investigació. Aquesta tasca tenia com a objectiu comprovar si el que indicaven les fonts de principi del treball, la cançó i els articles, en allò referent al recorregut vital des de la derrota de l'Exèrcit Popular fins la mort a Mauthausen s'havia produït tal com s'havia publicat.

Arribats en aquest punt, l'equip d'investigació va decidir dividir el treball i acordar que els grups d'alumnes investigarien exclusivament a l'AMP mentre que els professors Carles Vicent Siscar i Joan Morell contactarien amb els arxius espanyols, alemanys, francesos i austríacs. Posteriorment es creuaven les informacions obtingudes per tal de reconstruir la trajectòria dels 5 de Pego des que s'incorporaren a files fins que moriren a Mauthausen.

4. <http://pares.mcu.es/Deportados/servlets/ServletController>

5. AMP, Padró d'habitants de 1925.

6. AMP, Expedient de quintes, any 1933.

7. Informació obtinguda de l'entrevista feta als familiars de Pascual Franqueza Alentado.

La informació aconseguida de l'AMP per les alumnes va tenir uns resultats desiguals. I així, de les anotacions fetes al Padró Municipal de 1925, les alumnes aconseguiren bastant informació de les circumstàncies socials de les famílies dels deportats a Mauthausen.⁸ La majoria eren fills de famílies nombroses i dedicades a la terra com llauradors o jornalers. No constava que tingueren estudis més allà de primària ni que s'especialitzaren en cap ofici diferent al de llauradors. També hi trobaren una diferència a ressenyar pel que fa a Pascual Franqueza, atès que el seu ofici era el d'obrer de vila, la qual cosa, a Mauthausen, podia tenir una importància cabdal, perquè era un dels oficis més valorats pels SS que, en 1940 i 1941, continuaven amb l'edificació del camp de concentració.

La consulta dels Llibres de Quintes tan sols van servir per confirmar el que ja havien trobat als padrons, però també per singularitzar Pascual Franqueza Alentado una vegada més, perquè va ser al llibre de Quintes de 1933, en el qual estava inscrit, on vam veure-hi anotades per primera vegada en un document oficial, la data i lloc del seu naixement confirmant-se així les dades que teníem de Pascual.

Respecte a la filiació política, els grups d'investigació a l'AMP, assessorats per l'arxiver Joan M. Almela van localitzar un document de setembre de 1936 en el qual s'indicava que tres dels joves investigats Andrés Sendra Morell, Pascual Franqueza Alentado i José Server Morell s'havien presentat voluntaris a les Milícies Populares de València en setembre de 1936 i, molt probablement en columnes socialistes.⁹ També en el Butlletí de Defensa de l'any 1937 vam localitzar Carlos Sendra Sendra, primer com a carrabiner i en 1937, com a membre de la Guàrdia Nacional.¹⁰ Segons la informació consultada, en 1936, 4 dels 5 de Pego estaven militaritzats i la majoria s'havien presentat voluntaris. Parcialment, però amb una alta probabilitat, s'acomplia doncs una de les parts de la cançó de la Gossa Sorda, aquella que diu que van ser milicians compromesos amb la defensa de la II República, per la qual cosa... *empunyàrem el fusell per dignitat antifeixista*.

Per documents del mateix AMP descobrírem també que tres d'aquells milicians, Pascual Franqueza Alentado, José Server Morell i Andrés Sendra Morell, estaven incorporats a la 58ª Brigada Mixta de l'Exèrcit Popular de la República i probablement en una secció que es va quedar a Catalunya i separada del gros de la Brigada durant la primavera de 1938.¹¹

Posterior a la data d'aquesta informació, a l'AMP, ja no hi vam trobar cap tipus de rastre que ens pogués esclarir la sort dels pegolins investigats. Al nostre entendre, però, tots cinc passaren a França en l'hivern de 1939 després de l'ocupació de Catalunya per les tropes rebels a la II República.

Per tal d'arrodonir la informació sobre el destí dels 5 de Pego acabada la guerra, vam intentar contactar amb familiars per si ens podien aportar informació dels camps de concentració francesos on van ser internats. Vam poder parlar

8. AMP, Padró d'habitants de 1925.

9. AMP, Correspondència, 1936-1939.

10. <https://www.boe.es/buscar/gazeta.php> en *Gaceta de la República* any 1937, núm. 10 any, pàgina 223.

11. AMP, Correspondència, 1936-1939.

amb Jaime Borja Sendra, net de Carlos Sendra Sendra, el qual ens va indicar que, segons li va contar sa mare, el seu avi Carlos Sendra Sendra va estar al camp d'Argelès, però no podia aportar cap carta o document que ho confirmés.¹² Els familiars de Pascual Franqueza Alentado ens informaren que el seu familiar es va posar en contacte amb la família a través d'un veí de Pego, però no podien precisar des de quin camp de concentració francès. I amb aquesta informació escassa, hui per hui, encara no podem concloure en quins camps de concentració francesos van estar els 5 de Pego.

Per últim, però de gran valor per a la investigació, durant el treball de recerca d'informació vam poder obtenir fotografies de tres de les 5 persones investigades gràcies a la col·laboració de les famílies i de l'AMP que les va restaurar i ens va permetre la seua reproducció. Concretament les fotos de Pascual Franqueza Alentado, Carlos Sendra Sendra i Andrés Sendra Morell.

2.3. La informació dels fons d'arxius internacionals

El treball de recerca en arxius internacionals és una tasca que requereix, inevitablement, la col·laboració d'altres investigadors/res per tal que la recerca siga precisa i profitosa. La quantitat d'informació que internet i les xarxes socials ens posen al nostre abast permet d'obtenir les dades escaients, però cal tenir unes indicacions prèvies sobre què buscar, on buscar i com buscar.

La primera tasca, per tant, va ser seleccionar els arxius a consultar. Les primers informacions van ser les obtingudes de la base de dades de PARES i als arxius del Centro de Documentación de la Memoria Histórica (CDMH). Posteriorment ens vam adreçar als arxius de l'Amical de Mauthausen¹³ i altres camps, vam sol·licitar documentació a l'International Tracing Service (ITS)¹⁴ i directament als arxius de Mauthausen, concretament al Mauthausen Memorial/KZ-Gedenkstätte.¹⁵ La recerca en els arxius internacionals va ser una experiència satisfactòria i per dur-la a terme vam comptar amb la col·laboració de companys i companyes dels departaments de llengües de l'IES Enric Valor de Pego, i amb la d'antics alumnes ara ja titulats en estudis superiors de traducció i d'interpretació, i especialistes en alguna de les llengües que vam haver d'emprar per realitzar els tràmits. En aquest punt volem reconèixer l'ajut desinteressat de Sophie Marshall, Rosa Bordes, Paco Morales, Maite Morell i Dolors Femenia en anglès, d'Elia Lutze, són pare Thomas Klein i David Schwan en alemany i Laia Bordes, David Antunes i Rosa Berbegall en francès.

Amb la informació que vam sol·licitar preteníem esbrinar quina va ser la situació dels 5 de Pego des que foren desarmats i aïllats en els camps de concentració francesos fins que acabaren deportats a Mauthausen i posteriorment traslladats a Gusen on moriren. Preteníem també confirmar si, el que deia la cançó *Tres de Pego* i el que s'havia publicat en el llibre de festes, era coherent amb la informació que n'obtindríem, dels arxius originals.

12. Entrevista realitzada a Jaime Borja Sendra, net de Carlos Sendra Sendra.

13. <http://amical-mauthausen.org/ca/>

14. <https://www.its-arolsen.org/en/>

15. <https://www.mauthausen-memorial.org/en>

El resultat, però, va ser dispar. La informació obtinguda no ens ha permès traçar completament la trajectòria seguida pels 5 de Pego en França. Els arxius francesos són més inaccessibles que no d'altres. Però, per informacions orals de les famílies, escorcollant en fòrums de memòria de l'Estat espanyol i francesos, etc, i assumint que la informació publicada al llibre de festes és certament probable; hem arribat a la conclusió que els 5 de Pego sí van estar en camps de concentració francesos. Almenys Carlos Sendra Sendra i Andrés Sendra Morell en el d'Argelès, dels altres tres pegolins, però, no en tenim cap, d'informació fiable. També és molt probable que tots cinc s'enrolaren en Companyies de Treballadors Estrangers (CTE), però solament tenim dates certes de Carlos Sendra i Andrés Sendra als quals trobem junts en la CTE 36.¹⁶ Dels altres tres, una vegada més, o bé no hi ha cap data certa de la CTE a la qual estaven adscrits o hi ha seriosos dubtes sobre una CTE exacta.

La informació més concreta, però, va venir dels arxius ITS, dels quals vam aconseguir saber quan van ser internats i en quins *frontslags* i/o *stalags* van ser retinguts prèviament al trasllat a Mauthausen.¹⁷ En l'article publicat en 2016 es detallaven els *frontslag* on van estar Andrés Sendra Morell i Carlos Sendra Sendra, sense indicar la font documenta ni tampoc els *frontslag* on van estar internats els altres pegolins. La informació dels arxius ITS, en canvi, si ens ho feia saber, i en alguns casos a més no es corresponia exactament amb la que va ser publicada al llibre de festes de 2016.

SENDRA SENDRA, Carlos nascut a Pego el dia 02/07/1904. Casat, d'ocupació: llaurador i amb últim domicili a Pego carrer Sant Joan núm. 13; Va ingressar a la presó d'Augsburg el 09/06/1941 i va ser alliberat l'11/06/1941. No s'esmenta la causa del seu empresonament. Va estar ingressat en l'*Stalag V-A Ludwigsburg* amb el nº 2754. Va ser traslladat al camp de concentració de Mauthausen on va ingressar el 14/06/1941 amb el número presoner: 6661. El 30/06/1941 va ser traslladat al camp de Gusen amb el número de presoner: 13.198. Va morir a Gusen el 05/10/1941. Causa de la mort: colitis ulcerosa.¹⁸

SENDRA MORELL, Andrés, nascut a Pego el 15/02/1908. Casat, d'ocupació llaurador i de religió catòlica. L'últim domicili carretera de Dénia 3, Pego. Va estar internat en l'*Stalag V-A Ludwigsburg* nº 2028.

Va ser traslladat al camp de concentració de Mauthausen el 14/06/1941 amb el número de presoner: 6659. El 20/10/1941 va ser traslladat al camp Gusen amb el número de presoner 13.954. Va morir al camp Gusen el 19/11/1941. Oficialment, la causa de la mort: miocarditis.¹⁹

Cal fer esmena de la trajectòria de Carlos Sendra Sendra i Andrés Sendra Morell. Tots dos són d'edat semblant i casats. No tenim constància que estiguessen junts durant la Guerra Civil, però a partir de l'estada als camps de concentració francesos, concretament al d'Argelès sembla que anaren sempre junts. Són,

16. <https://gallica.bnf.fr/accueil/fr/content/accueil-fr?mode=desktop>

17. <https://www.its-arolsen.org/en/>

18. *ibídem*.

19. *ibídem*

de tots cinc, els únics dels quals tenim referències d'haver estat en la mateixa CTE, concretament en la 36, i a partir de la seua captura pels nazis van ser traslladats als mateixos *frontslags* i *stalags*. Inclús el seu número d'identificació a Mauthausen és pràcticament correlatiu.

CERVER MORELL, José, nascut a Pego el 19/03/1917. Fadrí, d'ocupació obrer de vila i de religió catòlica. L'últim domicili carrer Sant Blai 25, Pego. Va ser deportat del Camp Kassel al Camp de Concentració de Mauthausen el 13/08/1940 amb el número de presoner 3801. Al camp de concentració se'l va catalogar com a *spanien-emigrant*. Va ser traslladat al camp de Gusen el 24/01/1941 amb el número 9123. Va morir a Camp Gusen el 18/11/1941. Oficialment, la causa de la mort: pericarditis.²⁰

FRANQUESA ALENTADO, Pascual, nascut a San Rafael (República de l'Argentina) el 5/12/1912. Fadrí, obrer de vila d'ocupació i de religió catòlica. Va estar ingressat en l'*Stalag VII-A* a Moosburg (Baviera) amb el número 42.708. Va ser internat al camp de concentració de Mauthausen el 06/08/1940 amb el número de presoner 3398. Al camp de concentració se'l va catalogar com a *spanien-emigrant*. Va ser traslladat al camp de concentració de Gusen el 17/02/1941 amb el número 10.323 on va morir el 31/01/1942. Oficialment, la causa de la mort: pericarditis.²¹

SENDRA ESCRIVÀ, Vicente, nascut a Pego el 14/03/1910. Fadrí, llaurador d'ofici i de religió catòlica. Va estar ingressat fins juliol de 1940 a l'*Stalag XIII-A HohenfelsOberpfalz* (Nüremberg) amb el número 40.534. Va ser traslladat a l'*Stalag Moosburg* en juliol de 1940. El 05/08/1940 va ser traslladat a Mauthausen on va ingressar el 06/08/1940 amb el número 3200. Traslladat al camp de Gusen el 17/02/1941 amb el número 10327, va morir el 20/10/1941. Oficialment, la causa de la mort: colitis ulcerosa crònica.²²

Aquesta és la informació que hem pogut extraure dels arxius internacionals sobre la trajectòria dels 5 de Pego des que van ser capturats pels nazis fins que moriren. És rellevant destacar que tots cinc van ser internats en poc més d'un any i que tots cinc, també, van formar part dels primers combois de deportats republicans espanyols arribats a Mauthausen, durant el període en què les condicions del camp per als republicans espanyols van ser especialment dures i s'hi va produir el més alt percentatge de morts. Els primers pegolins ingressaren el 06/08/1940 i els darrers el 14/08/1941. Tots cinc, però, moriren en un període curt de temps, 19 mesos a comptar des de l'arribada dels primers -06/08/1940- fins a la mort d'aquell que més temps hi va resistir, Pascual Franqueza, el 31/01/1942. La trajectòria dins del camp de Mauthausen va ser idèntica. Al poc de temps de ser internats a Mauthausen van ser traslladats a Gusen on van morir. En algun cas, com el de Carlos Sendra Sendra, el trasllat a Gusen va ser pràcticament immediat a l'arribada a Mauthausen, la qual cosa es indicativa de la dolenta condició física amb què degué arribar a Mauthausen, després d'haver estat pres de la Gestapo a Ausburg. El trasllat a Gusen durant els anys de 1940 al 1942 era determinant per a la supervivència d'un pres. A Gusen eren

20. <https://www.its-arolsen.org/en/>

21. *Ibidem*.

22. *Ibidem*.

destinats els deportats en pitjors condicions físiques per la qual cosa la supervivència entre els presos d'aquell subcamp va ser molt baixa. En el cas dels 5 de Pego el que menys temps va sobreviure a Gusen va ser Andrés Sendra, va morir a penes un mes després d'arribar a Gusen. Pascual Franqueza, però va resistir 11 terribles mesos. La mort de tots ells es va produir entre el 05/10/1941 i el 31/01/1942, és a dir entre els dos últims mesos de la tardor i el primer mes de l'hivern i, encara que la causa oficial siga malaltia, és de suposar que aquesta, si de veres va ser la real, de ben segur va ser provocada per les dures condicions de vida i de treball que van haver de suportar a Mauthausen/Gusen.

Una altra dada interessant és que entre el grup d'homes de Pego hi ha dos parelles que pràcticament fan el mateix recorregut des que entren al camp fins que moren, la qual cosa ens pot fer suposar, amb una alta probabilitat d'encertar, que van conèixer durant el temps que van estar al camp de concentració. El cas més clar és de la parella formada per Carlos Sendra Sendra i Andrés Sendra Morell els quals els veiem junts des que són internats al camp de concentració francès d'Argelès. Ambdós van entrar a Mauthausen el mateix dia, encara que Carlos Sendra va sobreviure pocs mesos. L'altra parella és la formada per Pascual Franqueza Alentado i Vicent Sendra Escrivà, tots dos foren internats en el mateix *stalag*, deportats a Mauthausen el mateix dia i definitivament traslladats a Gusen també el mateix dia. Es de suposar que tant Carlos Sendra com Andrés Sendra i Pasqual Franqueza i Vicent Sendra Escrivà van viure les mateixes experiències i degueren de mantenir-se junts durant aquell període d'horror en mans dels nazis.

2.4. Joan Baptista Mengual Oliver, el supervivent de la Vall de Laguar

«Vall de Laguar a 11 de junio de 1912, ante D. Vicente Oliver, juez municipal... compareció Bautista Mengual Ferrer de treinta y tres años y domiciliado en Benimaurell con objeto de que se inscriba en el registro civil un niño. Y al efecto, como padre del niño, declaró que dicho niño nació el día diez del actual a las dos de la mañana. Que es hijo del declarante y de su mujer Teresa Oliver Sendra de treinta años y domiciliada en la casa de su marido...». ²³

Aquell nen que naix a Benimaurell (el poble de dalt) la matinada del 10 de juny de 1912 és Joan Baptista Mengual Oliver. I la seua família, una família humil de camperols d'aquella vall muntanyosa de l'interior de la Marina Alta, de difícil accés i que, com un balcó cara a la mar; en aquells anys es dedicava a una agricultura que oferia poques possibilitats d'ençà que la fil·loxera havia arrabassat l'economia de la pansa.

La infantesa de Joan Baptista Mengual Oliver transcorrerà entre l'escola del poble d'enmig (Fleix), les faenes del camp i els jocs i correries pels volts del barranc de l'Infern, la cova Santa, la font dels Olbis... fins que, en plena efervescència adolescent, els seus pares moren i tot el seu món es capgira i s'ensorra de cop. Joan té 14 anys i s'ha quedat sol.

23. Registre Civil de la Vall de Laguar. Acta de naixement de Juan Bautista Mengual Oliver.

La família de sa mare, però, l'acull i decideix que vaja a viure amb ells a Alger. Perquè com tantes més de la Marina Alta, en el seu dia, també va emigrar a Algèria fugint de la fam.²⁴

En Alger, Joan hi viurà 7 anys, fins 1933. Complits els 21 anys retorna a Espanya per fer el servei militar obligatori. El seu destí serà Granada i, durant aquell període de servei militar, pren la determinació de quedar-se en la República d'Espanya²⁵. Acabat el servei militar, Joan torna a Benimaurell, a sa casa, i per obrir-se camí treballa allà on hi ha faena: obres de manteniment i ampliació de l'Hospital de Fontilles, obres de millora de la carretera Pego-Benigembla, etc. Totes, però, faenes que no li fan el pes, temporals i sense perspectives. I així, a principis de 1936, decideix marxar a Barcelona.²⁶

En Barcelona treballarà en el port, és bon conductor i un mecànic destre.²⁷ També en Barcelona, Joan es refermarà en l'ideal llibertari de fer la revolució a Espanya. El 25 de març de 1936 s'afilia a la «CNT-AIT Sindicato Único de la Distribución y Administración. Sector Vendedores Ambulantes. Carnet Confederal nº 30985» i, en produir-se el cop d'estat del general Franco i esclatar la guerra civil, s'unirà a la columna Durruti.²⁸

Amb la columna Durruti, Joan arriba a 22 km de Saragossa, punt en què la columna de milicians llibertaris atura l'avanç, s'estabilitza el front, i es dedica a consolidar posicions i a propagar i construir la revolució per terres d'Aragó. Tasques que acabaran en morir Buenaventura Durruti i ser dictada l'ordre que insta les columnes de milicians a integrar-se en l'Exèrcit Popular de la República.²⁹

Joan passa a formar part de la 26ª Divisió, 120 Brigada Mixta, Enginyers, Companyia Divisionària. I en la tardor de 1937 cau ferit potser en el front de Belchite, sector Fuentes de Ebro.³⁰ Es traslladat a l'Hospital Base de Barcelona i a principis de març de 1938, recuperat de les ferides, presenta sol·licitud per fer els exàmens d'ingrés en l'Escola Popular de Guerra. Instància que presenta en la 3a Secció d'Estat Major, Negociat d'Instrucció, de la Comandància Militar de Catalunya; acompanyada, entre d'altres, del corresponent certificat que acredita la seua permanència en el front, que és antifeixista i addicte al règim, afiliació a la CNT-FAI i dues fotografies. Fotografies que mostren un Joan de 26 anys de marcades faccions, rostre seriós i mirada dura i decidida.³¹

No sabem si la seua sol·licitud és acceptada ni si aprova l'examen d'ingrés ni, si va ser el cas, en quina Escola Popular de Guerra ingressa; la seua pista es perd. Podem suposar, però, que en algun moment de l'estiu de 1938 es reintegra a la seua unitat en el Front del Segre fins a finals de 1938 i que després, durant

24. Documents i testimoni aportats per Carmen Mengual, filla de Joan Baptista Mengual Oliver. 23-26/08/2017 i 04/06/2018.

25. Ibidem.

26. Ibidem.

27. Ibidem.

28. Arxiu Nacional de Catalunya, codi de referència ANC1-886-T-3381.

29. www.sbhac.net

30. Ibidem.

31. Arxiu Nacional de Catalunya, codi de referència ANC1-886-T-3381.

l'anomenada Campanya de Catalunya, continua combatent en el cap de pont de Tremp fins el 2 de gener de 1939, data en què la 120 BM es veu desbordada i, greument delmada, és retirada del front. O potser marxe a la batalla de l'Ebre on combat un dels quatre batallons de la 120 BM.³² Però són només especulacions. El cert és que el 6 de febrer de 1939, Joan creua la frontera francesa i és internat en el camp de concentració del Barcarès. I com molts d'altres més de refugiats, feta la selecció i per descongestionar un camp de Barcarès a vessar, passat un temps; serà transferit a un altre camp construït a corre-cuita pel govern francès: Saint Cyprien. En aquell camp de concentració del Rosselló, Joan hi romandrà fins a l'11 de novembre de 1940, data en què és obligat a incorporar-se a la 227 *Compagnie de Travailleurs des transports Espagnols à disposition de la Région à Perpignan pour la 16° Région avec une date d'affectation au 10/04/1940*.³³

Després de l'armistici, però, el govern col·laboracionista de Vichy permet que l'organització nazi TODT utilitze massivament les CTE (d'ençà anomenades GTE, *Groupement de Travailleurs Étrangers*) que hi ha al sud de França, per tal de construir el Mur de l'Atlàntic.

Els nazis necessiten desesperadament mà d'obra esclava a milers i Joan és enviat a treballar en la fortificació del port de Brest i en la construcció de la base de submarins que la Kriegsmarine ha decidit instal·lar-hi.³⁴ Potser a finals de 1942 o principis de 1943, Joan aconsegueix escapar de la TODT i refugiar-se en el departament francès de l'Ariège on, a l'ombra del Pirineus, actuen importants grups de maquis espanyols. S'incorpora a la Resistència i, com a tapadora, treballa en les mines de Puymorens (frontera amb Andorra). I com d'altres més de *maquissards* també, Joan fa de *passeur* integrat en una de les xarxes que actua en la zona d'Aix les Thermes ajudant pilots aliats, jueus..., perseguits en definitiva, a escapar de les urpes de la Gestapo a través dels Pirineus. Fins que el 9 de gener de 1944 algú el denuncia a la Gestapo i Joan és detingut i empresonat segurament en la presó de Saint Michel en Toulouse on és interrogat i torturat fins a ser traslladat a la presó de Compiègne al nord de Paris, un *camp de concentration permanent pour éléments ennemis actifs, une réserve d'otages: résistants, militants syndicaux et politiques, juifs, civils pris dans des rafles, ressortissants étrangers, etc.*³⁵

En el *Frontstalag 122 Compiègne Royallieu*, els nazis seleccionen els detinguts per tal de transferir-los a diferents camps de concentració i extermini de l'interior del *III Reich* obeint les directrius del decret *Nacht und Nebel*. I el 22 de març de 1944 surt un tren de la *gare de Compiègne* amb 1218 homes escollits per anar a *KL Mauthausen*, 26 són espanyols i un d'ells és Joan Baptista Mengual Oliver.³⁶

32. www.sbhac.net

33. Documents i testimoni aportats per Carmen Mengual, filla de Joan Baptista Mengual Oliver. 23-26/08/2017 i 04/06/2018.

34. memoria.gencat.cat Publicacions del Memorial democràtic. Revista *Temps i espais de memòria* núm. 4, «Passat i present: l'organització TODT i els exiliats de la Guerra Civil espanyola». Mercè Morales Montoya, Societat Catalana d'Estudis Històrics.

35. *Ibidem*. https://fr.wikipedia.org/wiki/Camp_de_Royallieu «Le camp de Compiègne-Royallieu 1/3» [archive], sur le site de l'Office national des anciens combattants et victimes de guerre [archive] (ONAC), Service départemental des Yvelines – Mémoires 78, consulté le 3 janvier 2009.

36. www.bddm.org. Livre Memorial. Fondation pour la Mémoire de la Deportation.

Carlos Sendra Sendra

Andrés Sendra Morell

Joan Batista Mengual

Pascual Franqueza Alentado

Aquell comboi arribarà al camp de concentració de Mauthausen el 25 de març de 1944 i, després de ser matriculats, els 1218 homes del transport passen a les barraques de la quarantena. Joan ara és 60405 i en la seua fitxa declara que és *spanien* nascut el 10/6/1912 a Benimaurell i que el seu ofici és *Auto Mechanik*.³⁷ Passades algunes setmanes de quarantena, la majoria dels nous *Häftlinge* marxen a treballar en la *Wiener Graben* mentre la resta són destinats a treballar en els diferents *komandos* o camps annexes que integren el paorós univers Mauthausen. El 13 d'abril de 1944, Joan entra en Gusen i, en Gusen, el seu destí és treballar com un esclau en la maleïda pedrera de Kastenhof fins a ser alliberat el dia 5 de maig de 1945 per les tropes nord-americanes.³⁸

37. www.bddm.org. Livre Memorial. Foundation pour la Mémoire de la Deportation. KZ-Gedenkstätte Mauthausen.

38. www.monument-mauthausen.org. Adeline Lee, Le convoi Compiègne-Mauthausen du 22 mars 1944, mémoire de Master 1, 2005.

Alliberat de l'horror nazi, Joan serà repatriat a França i s'instal·larà en Toulouse. Es casarà amb una refugiada bilbaïna, formarà una família i hi viurà fins a la seua mort en 1988.³⁹

La seua filla Carmen ens va explicar que son pare mai no va parlar-li gaire d'aquells anys de guerra, misèria i deportació. Que el poc que ella en sabia era el que sa mare li havia contat. I que, per això, d'ençà que sa mare va faltar també, guarda com un tresor les fotos i documents que li resten de son pare. *La Carte de deporté politique* que ens va facilitar n'és un bon exemple, duu data de 18 de juny de 1953 i en ella es llig ben clar:

*Titulaire: Mengual, Juan. Né le 10 de juin 1912 à Benimorell (Espagne). Domicilé: 3, rue de la Daurade. Toulouse. Interné du 10 janvier 1944 au 21 février 1944. Deporté du 22 février 1944 au 5 mai 1945.*⁴⁰ En la foto que acompanya aquell carnet blau, Joan Bautista Mengual Oliver té la mateixa mirada ferma i decidida d'aquella altra fotografia de 1938. *En el Service Historique de la Défense/Centre historique des archives, Vincennes. Dossiers administratifs de résistants et résistants; es pot llegir: GR 16P 420523 Mingual, Juan FFL (Forces françaises libres) Homologué.*

Al menys de França, aquest lluitador per la llibertat si va rebre un reconeixement.

3. Conclusions

Després d'haver realitzat la recerca i classificació de les fonts històriques i d'haver consultat la bibliografia sobre el tema, el dos grups d'investigació, el de les alumnes que havien consultat l'AMP i el dels professors que havien sol·licitat informació els arxius internacionals, va arribar l'hora de creuar les informacions per comprovar si s'acomplien les hipòtesis de principi.

Per la informació obtinguda la resolució de les hipòtesis inicials es compleix pràcticament en la seua totalitat, però amb matisos. Els deportats a Mauthausen foren cinc i no tres com es pensava en un principi i tots eren de Pego, encara que, com ja hem indicat, Pascual Franqueza hagués nascut a l'Argentina. Tots cinc eren de classe obrera o treballadora i amb una clara consciència de classe ja que tres dels cinc s'allisten voluntaris en les Milícies Populares en els primeres mesos de la Guerra Civil. S'integraren a l'Exèrcit Popular i degueren lluitar en les batalles que es detallen en la cançó, Batalla de Terol i Batalla de l'Ebre. Després de l'arribada de l'exèrcit rebel a Vinaròs a l'abril de 1938 i la divisió del front mediterrani republicà es quedaren al nord de l'Ebre i separats de la resta del territori republicà. La derrota de l'Exèrcit Popular en la Batalla de l'Ebre durant l'estiu de 1938 i la conseqüent ocupació de Catalunya per part dels rebels els obligà a passar la frontera dels Pirineus. A França, encara que no tenim les dades definitives, comparant la trajectòria dels pegolins amb la

39. Documents i testimoni aportats per Carmen Mengual, filla de Joan Baptista Mengual Oliver. 23-26/08/2017 i 04/06/2018.

40. Ibidem

d'altres soldats republicans que van córrer la mateixa sort degueren ser internats en algun camp de concentració dels instal·lats al sud de França entre principis de 1939 i 1940.

El que no és coincident amb la lletra de la cançó és que els cinc de Pego combateren, com pressuposa la cançó, en la resistència francesa contra els nazis. Per les dades que tenim pensem que la probabilitat més alta és que els cinc s'integraren en alguna de les CTE que es formaren a França a partir de l'inici de la II Guerra Mundial en setembre de 1939. El fet que tots cinc foren internats en *frontslags* i/o en *stalags* pròxims a les fronteres entre França i el III Reich ens aferma en aquesta idea més que en aquella altra que diu que lluitaren com a resistents contra els nazis a Occitània, com va escriure Josep Nadal en 2008.

Una vegada capturats pels nazis, els 5 de Pego van córrer la mateixa sort que els milers de republicans espanyols que foren deportats a Mauthausen i altres camps de concentració. A partir de l'estiu de 1940 i després de la indiferència responsable de l'Estat espanyol franquista per la sort que corregueren els republicans capturats pels nazis, els soldats presoners foren traslladats des dels *stalags* a Mauthausen en unes condicions extremes que provocà que molts d'ells moriren en el trajecte.

La vida al camp de concentració de Mauthausen en els anys en els que van arribar el pegolins fou extremadament dura, tal i com ho diuen els supervivents. El camp s'havia inaugurat en 1938 després de l'annexió (*Anschluss*) d'Àustria al III Reich. En 1940 el camp encara no s'havia finalitzat i requeria d'ampliacions per l'arribada constants de presoners. Els primers combois de republicans espanyols durant aquests primers anys de 1940 a 1942 foren destinats principalment a acabar el camp de Mauthausen, a explotar la pedrera de granit annexa i a construir subcamps, com el de Gusen on hem comprovat van morir els pegolins. La seua mort no fou, per tant, a les fosses de Mauthausen com es repeteix en la tornada de la cançó. Els cinc de Pego moriren a Gusen i probablement els seus cossos foren incinerats als forns del camp de concentració de Gusen.

Amb aquestes conclusions donem per finalitzada la investigació creient haver aconseguit esbrinar, amb el màxim de certesa possible, la trajectòria vital dels 5 homes de Pego que van morir lluny de sa casa per haver lluitat, ara sí, fins les últimes conseqüències, pels valors que representava la II República i contra els sistemes feixistes als quals s'hagueren d'enfrontar primer a Espanya durant la Guerra Civil i posteriorment a França contra el nazisme.

Pensem que amb aquest treball es demostra que els i les alumnes s'impliquen en profunditat en realitzar treballs aparentment aspres i poc atractius per a gent jove, com és el de la investigació històrica directament dels arxius. I ho han fet aplicant un mètode de treball rigorós que els ha fet comprendre la importància que té, per al resultat final d'una investigació d'aquest tipus, la selecció crítica de les fonts d'investigació.

També creiem haver demostrat que la implicació entre arxius públics, en aquest cas l'Arxiu Municipal de Pego i els instituts és possible i que aquesta col·labora-

ció enriqueix ambdues parts. Els arxius perquè seran coneguts i valorats per la joventut i les i els investigadors perquè sense un accés controlat, però senzill i factible, a les fonts documentals primàries serà difícil, sinó impossible, obrir camps d'investigació fora de l'àmbit universitari i professional.

Vam ser conscients de l'agosarat que va ser agafar la lletra d'una cançó de rock com a nucli primari de la investigació, però estem convençuts que aquesta decisió va ser l'espurna que va somoure l'interès del grup d'alumnes que han estat treballant durant el curs. La popularitat i la credibilitat del grup La Gossa Sorda entre els i les joves de Pego va ser el motiu que ens va fer decidir-nos per proposar aquesta activitat. Sabíem que tindríem voluntaris/àries, però, el que ens ha sorprès i ben gratament ha estat la perseverança que han demostrat per finalitzar el projecte i la implicació en conèixer a fons la història de la deportació de republicans espanyols als camps de concentració nazis durant la II Guerra Mundial. Fins i tot durant el curs 2017/18 el grup de 9 alumnes junt amb el professor Joan Morell van viatjar amb l'expedició organitzada per l'Amical de Mauthausen per a commemorar el 73e aniversari de l'alliberament del camp. D'aquest interès, a més d'aquesta investigació, s'han derivat altres activitats realitzades per d'altres grups del centre durant el curs 2017/2018 i d'entre les quals en destacarem dues: l'enregistrament de bell nou de la cançó *Tres de Pego*, però ara a càrrec del grup de rock Reacció format per alumnes del propi IES Enric valor i amb el títol *Cinc de Pego*, i la construcció de les maquetes a escala d'un barracó del camp de concentració de Mauthausen i de la porta d'entrada al camp. Aquest treball realitzat per alumnes de PR4 i dirigit pel Departament de Tecnologia amb la supervisió del catedràtic Juanjo Llorca i del professor Carles Bañuls, i que es va dur a terme sobre la base dels plànols originals del camp de Mauthausen que ens va proporcionar el *Mauthausen Memorial | KZ-Gedenkstätte*.

4. Agraïments

Per finalitzar, el grup d'investigació d'alumnes i professors volem agrair el suport proporcionat des de l'IES Enric Valor, tant pel Consell Escolar, per l'equip directiu i pel professorat com per l'alumnat, i de totes aquelles persones que de forma desinteressada, però implicades, ens han facilitat informació o mitjans d'obtenir-la per tal d'assolir els objectius que ens havíem proposat. Tenim un especial interès en reconèixer i agrair el suport que ens han proporcionat, les famílies dels deportats a les quals vam poder entrevistar, a l'Ajuntament de Pego i específicament la Regidoria de Cultura, per finançar algunes de les activitats que, sense el seu suport, no hagués estat possible dur a terme tals com la realització del vídeo de la cançó *Cinc de Pego* o el finançament del viatge a Mauthausen en la primavera de 2018. També ben especialment a l'Arxiu Municipal de Pego i, concretament, al seu arxiver Joan M. Almela per facilitar-nos l'accés a les fonts documentals i proporcionar-nos la informació que estava al seu abast.

IES Enric Valor, Pego, novembre 2018.

Documents adjunts

TRES de Pego*

Ei xiquet,
La força m'ha abandonat
i se m'acaben les hores.

Fins ací hem arribat
els que veníem del poble de Pego.
I no sé res dels meus companys
però he perdut tota esperança,
ja res més puc esperar.

Ei xiquet,
la força m'ha abandonat,
 escolta bé el meu missatge.
De com hem acabat
dins de l'infern de Mathausen.
Nosaltres que empunyàrem el fusell
per dignitat antifeixista
contra els llepons del senyoret.

Si sobrevis passa't per Pego
i digues que no tornarem,
que a les fosses de Mathausen
tres de Pego han fet la pell.
I ves i digues al Passiego
i a tots els senyorets
que dormiran tranquils
però temps al temps,
perquè la lluita és dura
però sura sobre el temps.

Ei xiquet
només teníem les mans
per dur avant la casa.
I buscàvem treball
tots els matins a la plaça,
i passava
que als que estàvem
al sindicat
ens escopien a la cara
i els nostres fills tenien fam.

Ei xiquet,
vam juntar les mans
i vam plantar-los cara.
No teníem mitjans

però omplíem la plaça
del poble.
I senyorets i militars
ens van portar
camins de guerra
i vam lluitar fins al final.

Si sobrevis...
I digues als joves de Pego
que guarden el foc encès,
només en queda el caliu
però temps al temps,
perquè la lluita és dura
però sura sobre el temps.

Front de Terol, Batalla de l'Ebre,
Pirineus amunt
rius de gent, a peu,
cares brutes i ferides.
Camp de concentració francès
i renovar l'arma.
Disparar a les rates
des de les muntanyes d'Occitània,
fer-los una emboscada
a cada segon que abaixaven la
guàrdia,
Dos objectius finals en la batalla,
eliminar el feixisme i tornar cap a
casa.

Tres de Pego, dins del CD SAÓ,
Josep Nadal i La Gossa Sorda,
Autoedicions La Gossa Sorda, Pego
2018

*El versos subratllats van ser la base
per al plantejament de la hipòtesi
inicial de treball.

Bibliografia

BALLESTER ARTIGUES, T., *La Segona República a la Marina Alta*, Ed. Institut de cultura Juan Gil-Albert i Diputació d'Alacant, Alacant, 1937.

BALLESTER ARTIGUES, T., *La Segona República a Pego (1931-1939): un poble enfrontat*, Ed. El Bullent, Picanya –València-, 2006.

BERMEJO, B., i CHECA, S., *Libro memorial: Españoles deportados a los campos nazis (1940-1945)*, Ed. Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas, Subdirección General de los Archivos Estatales, Ministerio de Cultura, Madrid, 2006.

ROIG FRANSITORRA, M., *Els catalans als camps nazis*, Ed. Edicions 62, Barcelona, 2017.

PRESTON, P., *La guerra civil española*, Ed. Debolsillo, España, 2017

VV.AA., *La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana*, Ed. Prensa Valenciana S.A., València, 2007.

Grup d'investigació d'alumnes i professors junt a la maqueta del camp de concentració.

«Els 5 de Pego: un treball d'investigació des de l'aula a l'arxiu»